

مساقات

(خمینی، ۱۳۹۰: ۶۴۲/۱-۶۴۳، نجفی، ۱۴۰۴ق: ۵۴/۲۷-۵۵). شرایط عقل، بلوغ، اختیار، عدم حجر در مورد طرفین قرارداد الزامی است. افزون بر آن، متعامل باید مالک عین درختان یا مالک منفعت آن‌ها یا دارای جواز تصرف در آن‌ها باشد. بنابراین، مالک بودن متعامل الزامی نیست. درختان باید کاشته شده و موجود و قابلیت ثمره‌دهی را داشته باشند. مدت قرارداد باید دقیقاً مشخص باشد. سهم هر یک نیز به‌طور مشاع باید دقیقاً در قرارداد مشخص باشد (خمینی، ۱۳۹۰؛ حکیم، ۱۴۱۰ق: ۱۴۶/۲-۱۴۸).

مساقات در قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران

در فصل پنجم از قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران قرارداد مساقات آمده است. بر اساس ماده ۵۴۳ مساقات معامله‌ای است که بین صاحب درخت و امثال آن با عامل در مقابل حصه مشاع معین از ثمره واقع می‌شود. هرچند بسیاری از فقها عظام موضوع قرارداد مساقات را درختانی می‌دانند که میوه داشته باشد و در سایر موارد مثل بوته‌هایی که میوه دارند مانند بادنجان یا درختانی که میوه ندارند بلکه محصول آن‌ها برگ‌های آن‌ها است احکام مساقات را جاری نمی‌دانند و چنین قراردادهایی را مشمول احکام جعاله می‌شمارند، اما قانون مدنی ثمره در مساقات را اعم از میوه، برگ و غیر آن می‌شمارد (قانون مدنی، ماده ۵۴۳). مطابق ماده ۵۴۵ قانون مدنی مقررات راجع به مزارعه که در قانون در بخش مزارعه آمده است، در مورد عقد مساقات نیز مرعی خواهد بود مگر اینکه عامل نمی‌تواند بدون اجازه مالک معامله را به دیگری واگذار یا با دیگری شرکت کند.

کاربرد مساقات در بانکداری و تأمین مالی

قرارداد مساقات در قانون عملیات بانکی بدون ربا جمهوری اسلامی ایران برای اعطای تسهیلات به بخش کشاورزی آمده است. مطابق مقررات نظام بانکی کشور در قرارداد مساقات بانک باید مالک عین یا منفعت باغات و

Musaqat

مساقات از نظر لغوی باب مفاعله و مشتق از ماده سقی به معنی آب دادن است (قرشی، ۱۳۷۱ و راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق و طریحی، ۱۳۷۵، ماده سقی). سقی و برخی مشتقات آن (اسقاء، استسقاء، سقایه) در آیات شریفه (انسان: ۲۱، شمس: ۱۳، مرسلات: ۲۷، حجر: ۲۲، مؤمنون: ۲۱، فرقان: ۴۹، یوسف: ۴۱، بقره: ۷۱، شعرا: ۷۹، بقره: ۶۰، یوسف: ۷۰ و توبه: ۱۹) قرآن کریم آمده است. لفظ مساقات از باب مفاعله در آیات و روایات وارد نشده است اما مفاد اصطلاحی آن در روایات وجود دارد (حرالعالمی، ۱۳۹۱ق، ج ۱۳، باب ۹ از ابواب المزارعه و المساقات، حدیث ۲). مساقات در اصطلاح فقها قراردادی است که به موجب آن آبیاری و رسیدگی به درختان باغ در مقابل سهم معینی از ثمره آن به شخص دیگری واگذار می‌شود. کسی که آبیاری را به عهده می‌گیرد عامل و دیگری را متعامل می‌گویند (خمینی، ۱۳۹۰ق: ۶۴۲/۱-۶۴۳، نجفی، ۱۴۰۴ق: ۵۴/۲۷-۵۵). مشروعیت چنین قراردادی علاوه بر عمومات دلالت‌کننده بر وفای به قراردادها از روایات به‌طور خاص نیز استنباط می‌شود (سبزواری، ۱۴۰۱ق: ۱۴۵/۲۰). ازجمله روایت یعقوب بن شعیب از ابی‌عبدالله (علیه السلام) است که راوی از امام (ع) در مورد صحت قراردادی سؤال می‌کند که بر اساس آن فردی زمینی را که در آن درختان انار یا میوه یا خرما وجود دارد به دیگری واگذار می‌کند و به او می‌گوید این درختان را در مقابل نصف ثمره آن‌ها آبیاری کن و آباد نگهدار. امام (ع) می‌فرماید اشکالی ندارد (حرالعالمی، ۱۳۹۱ق، ج ۱۳، الباب- ۹- من أبواب أحكام المزارعة و المساقاة الحدیث ۲).

شرایط و احکام مساقات

مساقات عقدی است که نیاز به ایجاب و قبول دارد، البته بسیاری از فقها عظام معاطات را نیز در آن جایز شمرده‌اند

کتاب‌شناسی

قرآن کریم

اداره کل اعتبارات بانک (۱۳۹۶). دستورالعمل اجرایی معاملات و تسهیلات اعتباری (بخشنامه ۲۰ ب)، تهران: اداره کل اعتبارات بانک ملی ایران.

حراعاملی، محمد بن الحسن (۱۳۹۱). وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۱۳، الطبعه الرابعه، بیروت: دار احیاء التراث العربی. حکیم، سیدمحسن طباطبایی (۱۴۱۰). منهج الصالحین (المحشور للحکیم)، ج ۲، چاپ اول، بیروت: دار التعارف للمطبوعات. خمینی، سیدروح الله (۱۳۹۰). تحریر الوسیله، دار الکتب العلمیه (اسماعیلیان نجفی)، قم: افست از الطبعه الثانيه مطبعه الآداب، النجف الاشرف.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن، بیروت و دمشق: دارالعلم الدار الشامیه. السبزواری، سید عبدالاعلی (۱۴۱۶). مهذب الاحکام فی بیان الحلال و الحرام، ج ۲۰، الطبعه الرابعه، قم: مؤسسه المنار. طریحی فخرالدین (۱۳۷۵). مجمع البحرین، تهران: کتابفروشی مرتضوی، تهران. مسیحی، مهرزاد (۱۳۹۲). قانون مدنی به همراه آراء دیوان عالی کشور و نظرات اداره حقوقی و قانون مسئولیت مدنی، چاپ چهارم، تهران: خرسندی.

قرشی، سیدعلی اکبر (۱۳۷۱). قاموس قرآن، تهران: دار الکتب الإسلامیه. مصطفوی، حسن (۱۳۶۰). التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

موسویان، سیدعباس (۱۳۹۱). بازار سرمایه اسلامی (۱)، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲۶، چاپ هفتم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

سیدهادی عربی

گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد و مدیریت، دانشگاه قم، قم، جمهوری اسلامی ایران

درختان مثمر یا به هر عنوان دیگر مجاز به تصرف و بهره‌برداری از آن‌ها باشد، به دلیل چنین محدودیتی این قرارداد مانند مزارعه کاربرد زیادی ندارد. حداکثر مدت مساقات یک سال است اگر مدت یک سال برای ثمره کافی نباشد، مدت قرارداد به نحوی تنظیم خواهد شد که ثمره حاصل شود (دستورالعمل اجرایی معاملات و تسهیلات اعتباری، ۱۳۹۶: ۱۰۶-۱۰۷). در سایر کشورهای اسلامی نیز بانک‌های اسلامی از قرارداد مساقات استفاده نمی‌کنند.

صکوک مساقات

این اوراق سند مالکیت مشاع دارندگان اوراق بر باغ یا باغ‌های مثمر یا دیگر نهاده‌های تولیدی باغی معین است که به قرارداد مساقات برای باغداری در اختیار عامل قرارداد مساقات گذاشته شده است. بنابراین، صکوک مساقات اوراق بهاداری است که بر اساس املاک باغی که با عقد مساقات در اختیار عامل است طراحی می‌شود. با واگذاری این اوراق وجوه متقاضیان اوراق جمع‌آوری شده و صرف خرید باغات مثمر می‌شود. صاحبان اوراق به اندازه سهم خود مالک مشاع املاک باغی هستند. در عمل به طور معمول پس از اخذ مجوزهای قانونی برای انتشار، این اوراق به وسیله یک مؤسسه مالی واسطه منتشر می‌شود. این مؤسسه به وکالت از صاحبان اوراق باغ یا باغ‌ها را بر اساس قرارداد مساقات در اختیار عامل قرار می‌دهد. در پایان دوره این مؤسسه به وکالت از صاحبان اوراق سهم آنان از محصول را تحویل گرفته و می‌فروشد و پس از کسر حق الوکاله خود به وکالت از صاحبان اوراق، سود صاحبان اوراق را محاسبه و بین آنان تقسیم می‌کند. در صورت وجود بازارهای ثانویه اوراق مساقات می‌تواند در این بازارها خرید و فروش شود (موسویان، ۱۳۹۱: ۷۰۷-۷۱۰). با این حال این اوراق در عمل هنوز منتشر نشده است.